

המוסד לביטוח לאומי

מינהל המחקר והתכנון

**מקבלי
השלמת הכנסה
בקרב קשישים בישראל**

סקר מס' 91

ירושלים, אדר א' התשנ"ב, פברואר 1992

ה מ ו ס ד ל ב י ט ו ח ל א ו מ י
מינהל המחקר והתכנון

מקבלי השלמת הכנסה
בקרוב קשישים בישראל

ברנדה מורגנשטיין
אלן זיפקין
מרים שמלצר

ירושלים, אדר א' התשנ"ב, פברואר 1992

ה ק ד מ ה

דו"ח זה נועד להציג תמונה מקיפה על מקבלי השלמת הכנסה בקרב אוכלוסיית הקשישים בישראל בעשור האחרון. הפרסום מכוסס על שני מקורות מידע: הנתונים השוטפים של המוסד לביטוח לאומי על מספר מקבלי השלמת הכנסה, לפי תכונות דמוגרפיות שונות, וכן סקר קשישים ארצי שבוצע בשנת 1985 ע"י הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה בשיתוף עם גורמים שונים. בסקר זה רואיינו כ-4,080 קשישים כגילאי מקבלי קצבת זקנה ושאיירים, דהיינו גיל 60 ומעלה לנשים וגיל 65 ומעלה לגברים. נתוני הסקר, אשר משלימים את נתוני המוסד בתחומי הרווחה והבריאות, הופגשו עם קובץ מקבלי קצבות זקנה ושאיירים, וזאת כדי לקבל תמונה רחבה עד כמה שניתן של איפיוני מקבלי השלמת הכנסה.

החלק הראשון של הדו"ח מציג נתונים כלליים על מקבלי השלמת הכנסה. החלק השני עוסק בעיקר בהשוואת איפיונים של מקבלי השלמת הכנסה לאוכלוסייה שאינה זכאית להשלמת הכנסה.

המידע בדו"ח זה מוסיף נדבך חשוב למידע הקיים בקובץ המוסד לביטוח לאומי לגבי אוכלוסיית הקשישים מקבלי השלמת הכנסה. הדבר התאפשר תודות לשיתוף הפעולה בין המוסד לביטוח לאומי ובין הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, אשר ביצעה את סקר הקשישים הארצי ואיפשרה את הפגשת הקבצים.

מחקר זה נערך ע"י גב' ברנדה מורגנשטיין, מנהלת המחלקה להערכת גמלאות ארוכות מועד יחד עם מר אלן זיפקין וגב' מרים שמלצר ממחלקה זו, ועל כן נתונה להם תודתי.

תודה מיוחדת לגב' דורית טל מהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה אשר ריכזה את הסקר ולגב' אורלי אבוטבול על עבודת ההדפסה המסורה.

שלמה כהן

מנהל אגף מחקר שוטף

תוכן העניינים

עמוד

1	מבוא
9	תוצאות והפגשת סקר הקשישים עם קובץ זקנה ושירים (זו"ש) של המוסד לביטוח לאומי
10	איפיונים דמוגרפיים
12	מצב כלכלי
19	דירור: בעלות והחזקה
22	מצב בריאותי וחברתי

מ ב א

אחת הקבוצות הגדולות ביותר המכוסה בחוק הבטחת הכנסה בישראל היא אוכלוסיית הקשישים והשאיירים, אשר מקבלת קצבת זקנה או קצבת שאירים מכוח חוק הביטוח הלאומי ואשר כמעט ואין לה מקורות הכנסה מחוץ לקצבה זו. בעבר, הובטחה הכנסתם של מעוטי ההכנסה בגיל הזקנה על ידי תוכנית ההטבה הסוציאלית של המוסד לביטוח הלאומי. מאז 1982, עם היכנסו לתוקף של חוק הבטחת ההכנסה, מובטחת רמת הכנסתם של הקשישים באמצעות חוק זה, כאשר התנאי היחיד לזכאות להשלמת הכנסה הוא עמידת הקשיש ובן זוגו במבחן הכנסות.

אנו עדים לעליה מתמדת במספר מקבלי קצבות זקנה ושאיירים, כאשר שיעור הגידול הגיע ל-2.8% בשנת 1989 ול-6.1% ב-1990 (לוח מס. 1), בעוד שקיימת מגמת ירידה במספרם ובחלקם של הזכאים להשלמת הכנסה, בעיקר בין המקבלים קצבה לפי חוק (לוחות מס. 2 ו-3).

שיעור מקבלי השלמת ההכנסה, אשר הגיע לשיא של 48.5% בשנת 1975, הצטמצם בצורה חדה לכדי 36.8% בין השנים 1980 ו-1985 ועמד על 31.8% בשנת 1990, כאשר הירידה העיקרית במספר המקבלים היתה בקרב מקבלי קצבות זקנה ואילו בקרב מקבלי קצבות שאירים היתה ירידה מתונה.

לוח מס. 4 מציג את אחוז מקבלי השלמת הכנסה מכלל מקבלי קצבות זקנה ושאיירים ב-1990 לפי סוג הקצבה ומין. ניתן לראות שאחוז זה גבוה במיוחד בקרב מקבלי קצבת זקנה שלא לפי חוק, שכוללת בעיקר קשישים שלא היו מבוטחים עפ"י החוק בשל גילם הגבוה בעת עלייתם לישראל.

1. מגמה זו השתנתה החל בשנת 1990, בשל כניסתם למערכת של רבבות קשישים עולים חדשים, חסרי הכנסות כלשהן.

לוח מס. 1: מקבלי קצבות זקנה ושאיירים

קצבת שאירים			קצבת זקנה			סך כולל	שנה
לא לפי חוק הביטוח הלאומי	לפי חוק הביטוח הלאומי	סך הכל	לא לפי חוק הביטוח הלאומי	לפי חוק הביטוח הלאומי	סך הכל		
-	2,140	2,140	-	4,032	4,032	6,172	IV 1957
-	7,326	7,326	8,250	46,665	54,915	62,241	IV 1960
-	19,177	19,177	14,800	75,388	90,188	109,365	IV 1965
-	22,596	22,596	14,600	83,270	97,870	120,466	IV 1966
2	32,797	22,799	18,579	103,771	122,350	155,149	IV 1969
52	36,567	36,619	24,794	115,283	140,077	176,696	IV 1970
815	60,220	61,036	34,451	175,833	210,284	271,320	IV 1975
1,506	63,527	65,033	33,231	206,496	239,727	304,760	* 1977
2,130	73,721	76,051	32,737	234,571	267,308	343,359	1980
1,935	85,017	86,952	26,673	265,769	292,442	397,394	1984
1,837	87,308	89,145	25,492	275,589	301,081	390,226	1985
1,726	89,712	91,438	24,400	285,911	310,311	401,749	1986
1,472	91,459	92,931	22,881	293,959	316,840	409,771	1987
1,350	93,284	94,634	21,918	301,615	323,533	418,167	1988
1,268	95,272	96,540	21,797	310,768	332,565	429,105	1989
1,151	96,647	97,798	31,899	321,132	353,031	450,829	1990

* החל מחודש אוקטובר 1977 שונחה הסיידרה הסטטיסטית, וסך כל המקבלים כולל כ-6,000 מקבלי קצבאות מפוצלות, שכל אחד נמנה ביחידה נפרדת, מהם כ-3,000 מקבלים השלמת הכנסה.

לוח מט. 2: מקבלי השלמת הכנסה, לפי חוק הבטחת הכנסה*

קצבת שאירים			קצבת זקנה			סך כולל	שנה
לא לפי חוק הביטוח הלאומי	לפי חוק הביטוח הלאומי	סך הכל	לא לפי חוק הביטוח הלאומי	לפי חוק הביטוח הלאומי	סך הכל		
-	8,126	8,126	-	34,085	34,058	42,211	IV 1966
2	13,602	13,604	14,765	41,006	55,771	69,375	IV 1969
48	15,466	15,514	18,152	45,708	63,860	97,374	IV 1970
770	27,635	28,405	31,406	71,839	103,245	131,650	IV 1975
1,398	32,295	33,693	31,169	79,403	110,572	144,265	**1977
1,982	37,938	33,920	31,161	84,435	115,596	155,516	1980
1,759	40,257	42,016	25,307	78,958	104,265	146,281	1984
1,684	40,380	42,064	24,203	77,474	101,677	143,741	1985
1,597	41,530	43,127	23,176	77,606	100,782	143,909	1986
1,359	41,519	42,878	21,736	75,742	97,478	140,356	1987
1,236	41,238	42,474	20,811	73,480	94,291	136,765	1988
1,156	41,432	42,588	20,681	72,146	92,827	135,415	1989
1,043	41,070	42,113	30,712	70,763	101,475	143,588	1990

* החל מ-1.1.82 הומרה ההסבה הסוציאלית שהיתה משתלמת עפ"י הסכם מיוחד עם האוצר בהשלמת הכנסה

המשולמת מכח חוק הבטחת הכנסה.

** דאה הערה 1 בלוח קודם.

לוח מס. 3: מקבלי השלמת הכנסה מתוך כל מקבלי הקצבה (באחוזים)

קצבת שאירים			קצבת זקנה			סך כולל	שנה
לא לפי חוק הביטוח הלאומי	לפי חוק הביטוח הלאומי	סך הכל	לא לפי חוק הביטוח הלאומי	לפי חוק הביטוח הלאומי	סך הכל		
--	36.0	36.0	-	40.9	34.8	35.0	IV 1966
100.0	141.5	41.5	79.5	39.5	45.6	44.7	IV 1969
92.3	42.3	42.4	73.2	39.6	45.6	44.9	IV 1970
94.4	45.9	46.5	91.2	40.9	49.1	48.5	IV 1975
92.8	50.8	51.8	93.8	38.5	46.1	47.3	1977
93.0	51.3	55.4	95.2	36.0	43.2	45.3	1980
90.9	47.3	48.3	94.9	29.7	35.6	38.6	1984
91.7	46.2	47.2	94.9	28.1	33.8	36.8	1985
92.7	46.3	47.2	94.9	27.2	32.5	35.8	1986
92.3	45.4	46.1	95.0	25.8	30.8	34.3	1987
91.6	44.2	44.9	94.9	24.4	29.1	32.7	1988
91.2	43.9	44.1	94.9	23.2	27.9	31.6	1989
90.6	42.5	43.1	96.3	22.0	28.7	31.8	1990

לוח מס. 4: מקבלי קצבות זקנה ושאיירים בתוספת השלמת הכנסה, לפי סוג קצבה מין
1990

סוג קצבה	סך הכל	זכר	נקבה
קצבת זקנה עפ"י החוק מספרים מוחלטים	70,763	33,252	37,511
אחוז מכלל המקבלים	22.0	19.5	24.9
קצבת זקנה שלא לפי חוק מספרים מוחלטים	30,712	11,697	19,458
אחוז מכלל המקבלים	96.3	*94.0	97.7
קצבת שאירים לפי חוק מספרים מוחלטים	41,047	503	40,544
אחוז מכלל המקבלים	42.3	14.4	43.3
מקבלי קצבת שאירים שלא לפי חוק** מספרים מוחלטים	1,007	2	1,005
אחוז מכלל המקבלים	90.6	100.0	100.0

* עד לשנה זו לפני העליה הגדולה שעור זה היה 91%.

** אוקטובר 1990.

הירידה המתמשכת במספר המשפחות שקיבלו השלמת הכנסה נבעה מגידול בחלקם של המצטרפים החדשים לאוכלוסיית מקבלי קצבת הזקנה הפורשים מעבודתם עם פנסיה מעבודה ברמה השוללת את זכאותם להשלמת הכנסה, וכן של אלמנות שבעליהן היו מבוטחים בפנסיה מקיפה המעניקה להן פנסית שאירים גבוהה מספיק כדי לשלול את זכאותן להשלמת הכנסה.

המאפיינים העיקריים של מקבלי קצבות זקנה ושאיירים בתוספת השלמת הכנסה הינם:

1. עולים חדשים

מבין מקבלי קצבת זקנה ושאיירים שלא לפי חוק, שיעור המקבלים תוספת השלמה גבוהה מאוד (95% בעבר) והוא גדל בשנתיים האחרונות.

כיון שהעולים באים חסרי אמצעים כלל, 99% מבין המצטרפים החדשים זכאים לקצבה בתוספת השלמת הכנסה.

2. מין המקבל

שיעור הנשים המקבלות קצבה בתוספת השלמת הכנסה גבוה מזה של הגברים.

רוב מקבלי קצבת שאירים הם נשים, כמו רוב מקבלי קצבת שאירים בתוספת השלמה, כיון שכללי הזכאות שנקבעו בחוק מיטיבים יותר עם האלמנות.

מבין המקבלים קצבת זקנה שלא לפי חוק - 60% הינן נשים. יש להוסיף כאן ששיעור הנשים הזכאיות להשלמה בקרב הנשים גבוה מזה של הגברים (97%-ו-91%, בהתאמה).

הגברים הזכאים לקצבת זקנה לפי חוק גדול יותר ממספר הנשים, אך לתוספת השלמת הכנסה זכאיות יותר נשים. בכך בא לידי בטוי מצבן הכלכלי הקשה יותר של הנשים הקששות.

מתוך 321,113 מקבלי קצבת זקנה לפי חוק בשנת 1990, ישנם 170,659 גברים אשר רק 33,252 (19.5%) מתוכם זכאים להשלמת הכנסה. מבין 150,573 הנשים הזכאיות לקצבה 37,511 (כ-24%) זכאיות להשלמת הכנסה. עם זאת יש לציין שבקרב שני המינים שיעור הזכאות להשלמת הכנסה הולך וקטן עם השנים.

ככל שהמשפחה גדולה יותר, שיעור הזכאות להשלמת הכנסה גבוה יותר. מלוח מס. 5 ניתן לראות שמתוך המשפחות המונות 4 נפשות ויותר, כ-50% זכאים להשלמה, בעוד שבין היחידים רק כ-32% זכאים לתוספת זו. אחוז המשפחות, איפוא, בנות יותר משתי נפשות הוא כ-3% בלבד.

לוח מס. 5: מקבלי קצבות זקנה ושאיירים, לפי סוג קצבה ומספר תלויים
1990

סוג קצבה	סך הכל	יחיד	2 נפשות	3 נפשות	4 נפשות ויותר
קצבת זקנה ושאיירים	450,829	345,828	93,985	9,928	2,042
% מקבלי השלמת הכנסה	31.8	32.0	30.7	33.6	49.5
קצבת זיקנה לפי חוק	321,132	238,900	77,299	3,207	1,732
% מקבלי השלמת הכנסה	22.02	21.0	24.5	27.8	41.7
קצבת זיקנה שלא לפי חוק	31,899	22,917	8,441	252	289
% מקבלי השלמת הכנסה	96.3	96.8	94.8	95.2	97.6
קצבת שאירים לפי חוק לאלמן/ה	93,165	80,751	5,999	6,415	-
% מקבלי השלמת הכנסה	43.9	46.0	26.1	34.0	-
קצבת שאירים לילדים בלבד	3,493	2,133	1,267	32	21
% מקבלי השלמת הכנסה	5.7	5.4	5.4	25.0	23.8
קצבת שאירים שלא לפי חוק	1,140	1,087	30	23	-
% מקבלי השלמת הכנסה	87.6	91.5	76.7	92.0	-

שיעור הזכאים להשלמת הכנסה עולה עם הגיל.

מלוח מס. 6 ניתן לראות בבירור שככל שגבוה יותר גיל הזכאים, כך גדול יותר שיעור הזכאים להשלמת הכנסה מתוכם.

לוח מס. 6: מקבלי קצבות זקנה ושאיירים, לפי קבלת השלמת הכנסה וגיל (באחוזים)
ספטמבר 1991

קבלת השלמת הכנסה	סך הכל	64 - 60	69 - 65	74 - 70	79 - 75	80+
סך הכל (מספרים מוחלטים)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
אינם מקבלים השלמה	66.4	77.3	75.7	71.9	63.6	50.6
מקבלים השלמה	33.6	22.7	24.3	28.1	36.4	49.4

אם כ-23% זכאים לקצבה ולתוספת השלמה בגיל 64-60, הרי שבגיל 79-75 36% זכאים לתוספת זו וקרוב ל-50% בין גילאי 80+ זכאים לתוספת השלמת הכנסה. מגמה זו מתישבת עם העובדה שחלקם של מקבלי ההשלמה הולך ופוחת, כיון שהשנתונים החדשים פורשים בחלקם עם זכויות פנסיוניות בעוד שהקשישים יותר לא הספיקו לצבור מספיק זכויות והם זקוקים להשלמת הכנסתם ע"י המוסד לביטוח לאומי.

באופן דומה אפשר לראות אלמנות צעירות (עד גיל 59) מאופיינות בשיעור גבוה יחסית (כ-40%) של זכאות להשלמה, כיון שבעליהן נפטרו בגיל צעיר ולא הספיקו לצבור זכויות פנסיוניות שיבטיחו לשאייריהם קיום ברמה סבירה.

תוצאות והפגשת סקר הקשישים עם קובץ זקנה ושירים (זו"ש) של המוסד לביטוח לאומי

תוצאות ההפגשות משביעות רצון לגבי תקיפות התשובות בסקר הקשישים בכל הנוגע לזכאות לקצבת זקנה, הקצבה וזכאות להשלמת הכנסה. האוכלוסיה בסקר קשישים מייצגת באופן מובהק את סך כל אוכלוסיית הקשישים בשנת 1984, השנה ממנה נדגם הסקר: 38.6% מן אוכלוסיית מקבלי קצבת זקנה ושירים קיבלו השלמת הכנסה, בעוד שבסקר 39.4% ממקבלי קצבות אלה קיבלו השלמת הכנסה. בהשוואה שנעשתה בתשובות על המודעות לקבלת קצבת זו"ש בין סקר הקשישים ובין קובץ זו"ש, נמצאה התאמה של 99%. רק 1% מהמקבלים קצבת זו"ש לפי הקובץ ענו בסקר שהם אינם מקבלים. כאשר לקבלת קצבה בתוספת השלמת הכנסה, ההתאמה בין שני המקורות היתה נמוכה יותר, אך עדיין ברמה גבוהה למדי - 91% מן הגברים שענו שמקבלים השלמת הכנסה בסך-כל הקשישים, אכן קיבלו אותה. גם בבדיקת אלה שענו שלא מקבלים השלמת הכנסה תקיפות התשובות היתה גבוהה: 90% מהם אמנם לא קיבלו השלמת הכנסה לפי הנתונים בקובץ ביטוח לאומי. שיעור משמעותי של מקבלי השלמת הכנסה בפועל לא ידע אם אכן קיבלו - 47% מן המקבלים ענו או שהם לא מקבלים השלמה או שאינם יודעים אם מקבלים השלמה כזו. המסקנה היא שחלק ניכר ממקבלי הקצבות אינו יודע להבחין בין הקצבה הבסיסית לבין השלמת הכנסה, והקצבה על שני מרכיביה נתפסת אצלו כמקשה אחת.

איפיונים דמוגרפיים

קיים שוני רב בין אוכלוסיות קשישים שונות מבחינת היקף הזכאים להשלמת הכנסה, שוני המשקף את רמות ההכנסה השונות של קבוצות אלו. שיעור המקבלים עולה בצורה מתמדת עם הגיל, מרמה של כ-30% בקרב גילאי 60-64 לכדי 61% בקרב גילאי 80 ומעלה (ראה לוח מס. 7).

לוח מס. 7: מקבלי קצבת זקנה ושאיירים, לפי גיל ראש משק הבית וקבלת השלמת הכנסה (באחוזים)

קבלת השלמת הכנסה	סך הכל	64-60	69-65	74-70	79-75	80+
סך הכל - אלפים אחוזים	256.2	42.5	59.4	74.4	47.6	32.1
אינם מקבלים השלמה	60.6	69.9	71.0	62.5	50.7	39.1
מקבלים השלמה	39.4	30.1	30.1	37.5	49.3	60.9
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

כן קיימים הבדלים לפי מוצאו של הקשיש: פי שניים (52%) קשישים מארצות המזרח זכאים להשלמה מאשר קשישים מארצות המערב (27%). כמו כן, ככל שהקשיש נמצא פחות שנים בארץ כן גדל הסיכוי שלו לקבל השלמה לקצבת הזקנה. שיעור המקבלים מגיע ל-78% בקרב העולים בשנים 1975-84, דבר אשר מעיד על הקושי למצוא תעסוקה בגיל מבוגר וכן על אי-צבירת שנות וותק בעבודה שיאפשרו צבירת פניסה מעבודה.

קבוצת הקשישים מקבלי השלמת הכנסה מאופיינת על ידי שיעורים גבוהים יחסית של נשים בודדות ונשים ללא בן זוג הגרות עם ילדיהן. אם נסתכל על דפוסים שונים של הרכבי משק בית ניתן לראות בכירור שהקבוצה בעלת

השיעור הגבוה ביותר של מקבלי השלמת הכנסה (74%) היא קבוצת הנשים הגרות עם ילדיהן, ממצא המדגיש את מצבה הכלכלי הקשה במיוחד של קבוצה זו. נשים הסמוכות על שולחן ילדיהן הנשואים זכאיות כמעט כולן להשלמת הכנסה. כנראה שהחלטה על מגורים משותפים מושפעת מאוד מהמצב הכלכלי של הקשיש.

רק 25% מהזוגות מקבלים השלמת הכנסה, עובדה המשקפת את מצנם הכלכלי הטוב יותר של קבוצה זו שהיא בדרך כלל גם יותר צעירה, עם שיעור גבוה יותר של קשישים שעדיין עובדים חלקית בשכר. כולט ההבדל בין גברים לנשים הגרים כגפם, כאשר מצנם הכלכלי הטוב יותר של גברים, נובע מרכישת זכויות פנסיה והכנסה מעבודה.

לוח מס. 8: משקי בית של קשישים, לפי קבלת השלמת הכנסה והרכב משק בית

סך הכל	זוג*	נשים לבד	גברים לבד	נשים עם ילדים**	אחר***
סך הכל - באלפים	127.2	76.8	18.7	20.9	12.6
באחוזים	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
אינם מקבלים השלמה	74.9	48.7	60.3	26.3	44.3
מקבלים השלמה	25.1	51.3	39.7	73.7	56.7

* כולל בני זוג עם ילדים.

** כולל נשים ללא בן-זוג הגרים עם בני נשואים ולא נשואים.

*** כולל קשישים הגרים עם אנשים שהם לא בקרבה ראשונה.

מצב כלכלי

הכנסה שוטפת

כאמור, אחוז מקבלי השלמת הכנסה בקרב כלל מקבלי קצבות זקנה ושאיירים הולך ויורד, והסבר לכך הוא שיפור יחסי במצבם הכלכלי של הפורשים החדשים מהעבודה. על מצבם הכלכלי המשתפר של הקשישים מעידים נתוני הכנסה מסקר הקשישים הארצי לפי קבוצות גיל. עיבוד הנתונים מהסקר מראה שיעור המקבלים קצבה מהמוסד לביטוח לאומי כמקור הכנסה יחיד עולה עם הגיל, מ-23% כשראש המשפחה בגיל 65-69 ל-52% כשראש משפחה בן 80 ומעלה. מידע זה מטעה במקצת מכיוון שמטבע הדברים קשישים צעירים יותר גם נהנים יותר מהכנסה מעבודה. נתוני הפנסיה משמעותיים יותר, ומשקפים את מצבם הכלכלי הטוב יותר של המצטרפים החדשים למערכת מקבלי קצבאות זקנה ושאיירים. שיעור הקשישים בעלי הכנסה מפנסיה מבין קשישים בגילאי 80 ומעלה הינו 22% בלבד, לעומת 46% בקרב בני 65-69, כאשר בקבוצה השנייה עוד כ-10% דווחו שעתידיים לקבל פנסיה.

התפלגות משקי הבית של הקשישים לפי רמת הכנסה כפי שדווח בסקר, מצביעה כצפוי על קשר הדוק בין רמת הכנסתו של הקשיש לבין הזכאות להשלמת הכנסה. 86% ממקבלי השלמת הכנסה מדווחים על הכנסה עד מחצית השכר הממוצע. עם זאת יצויין שגם בין הלא זכאים נמצאו 39% שדווחו על הכנסה ברמה נמוכה זו, ו-12% מתוכם דווחו על הכנסה נמוכה אפילו מרבע השכר הממוצע.

לוח מס. 9: משקי בית של קשישים, לפי מקור הכנסה וגיל ראש משק הבית*

מקור הכנסה (אחוזים)				מספר הקשישים (אלפים)	קבוצת גיל
אחר	עבודה	פנסיה	המוסד לביטוח לאומי		
25.4	21.5	38.4	91.0	273.1	סך הכל
23.5	37.0	33.6	69.1	47.1	64-60
27.4	32.5	46.4	91.4	64.6	69-65
22.6	17.7	43.3	98.1	77.2	74-70
27.4	8.7	36.4	97.1	49.7	79-75
28.0	6.6	22.3	95.1	34.5	80+

* משקי בית שיש בהם לפחות אישה בגיל 60+ או גבר בגיל 65+.

מקור: ז'פקין, ומורגנשטיין, דפוס הכנסה בקרב קשישים בישראל, המוסד לביטוח לאומי, ירושלים, סקר מס' 63, 1989.

ממצאים דומים נמצאו כאשר נבדקו מקורות הכנסה של שתי הקבוצות. רק 6% ממקבלי השלמת הכנסה מדווחים על הכנסה מעבודה ו-11% מהם מדווחים על הכנסה מפנסיה לעומת 58% ו-29% בהתאמה, בקרב משקי בית ללא השלמת הכנסה.

לוח מס. 10: משקי בית של קשישים מקבלי קצבת זקנה ושאיירים, לפי רמת הכנסה
וקבלת השלמת הכנסה (באחוזים)

מקבלים השלמה	אינם מקבלים השלמה	סך הכל	רמת הכנסה
101.0	155.2	256.2	סך הכל-מספרים מוחלטים
100.0	100.0	100.0	אחוזים
86.4	38.0	58.2	עד 1/2 השכר הממוצע
8.1	25.3	18.4	1/2 עד 3/4 השכר הממוצע
1.8	13.5	8.8	3/4 עד השכר הממוצע
3.7	22.1	14.7	מעל השכר הממוצע
1,029	1,716	1,469	הכנסה ממוצעת*

* הסכומים מעודכנים לפי שכר ממוצע 1/92 - 2,813 ש"ח.

עבודה ופרישה

כאמור, שיעור מקבלי השלמת הכנסה גבוה יותר בקרב אלה אשר לא עבדו בארץ, כ-40%, בהשוואה לכ-33% בקרב אלה אשר עבדו בארץ. אין ספק שבנוסף לעצם היות הקשיש בעל עבר תעסוקתי כלשהו, הסיכוי להזדקק להשלמת הכנסה קשור גם להיסטוריה התעסוקתית שלו בארץ. לגבי גברים שעבדו בישראל, ככל שעולה מספר שנות הוותק בעבודה, כך יורד שיעור מקבלי השלמת הכנסה, מ-56% בקרב קשישים בעלי וותק של פחות מחמש שנים ל-12% בלבד בקרב קשישים עם יותר מ-30 שנות וותק.

נתונים אלה מקבלים יתר תוקף מנתוני קובץ מקבלי זקנה ושאיירים. כידוע לקצבת זקנה ושאיירים משולמת תוספת ותק לכל מבוטח אשר עבד יותר מ-10 שנים בארץ. תוספת הוותק היא בשיעור של שני אחוז לכל שנת ביטוח מעל לעשר שנים. נמצא קשר חזק בין גובה תוספת הוותק ששולמה לקשיש לבין קבלת השלמת הכנסה. בקרב גמלאים שלהם לא היתה תוספת וותק (כלומר פחות מ-10 שנות עבודה בארץ) יותר משני שלישי (69%) היו זכאים להשלמת הכנסה.

לוח מס. 11: גברים קשישים שעבדו בישראל, לפי קבלת השלמת הכנסה ותוספת וותק (באחוזים)

תוספת וותק*					סך הכל	קבלת השלמת הכנסה
32+	30-22	20-12	10-2	0		
20.5	27.4	24.8	15.6	11.8	100.1	סך הכל - אלפים
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	אחוזים
90.2	75.2	68.2	60.3	31.1	69.0	אינם מקבלים השלמה
9.8	24.8	31.9	39.7	68.9	31.0	מקבלים השלמה

* לכל שנת ביטוח מעל עשר שנים ניהן 2% תוספת.

כמו כן, הנתונים בקובץ תואמים את ממצאי הסקר ביחס לתכונות עבודה ורמת ההכנסה הכוללת. לדוגמא, בקרב העצמאים, יותר מקבלים הם בעלי הכנסה מתחת למחצית השכר הממוצע מאשר בקרב השכירים (ראה לוח מס. 12). משלתי היד שבהם היה שיעור גבוה של קשישים ברמת ההכנסה פחותה ממתחית השכר הממוצע הם אנשי מכירות, שירותים, חקלאות, ובלתי מקצועיים.

שיעור מקבלי השלמת הכנסה מבין העצמאים הינו כמעט פי שניים לעומת השכירים: 45% לעומת 27% (ראה לוח מס. 12). ככל שעולה הגיל עולה אחוז הקשישים המקבלים השלמת הכנסה, במיוחד בקרב השכירים. לאורך זמן מצבם של שכירים משתפר באופן מרשים: בעוד שכמעט 3 מתוך כל 5 שכירים בגיל 80 ומעלה קיבל השלמת הכנסה, הרי שבקבוצה בני 65-69, שיעור זה יורד לפחות מ-1 מתוך כל 5 שכירים.

לוח מס. 12: הכנסה כוללת של גברים קשישים שעבדו בארץ, לפי מעמד בעבודה*
(באחוזים)

רמת הכנסה					סך כל הקשישים**		מעמד עבודה
יותר	עד 3/4	3/4-1/2	1/2-1/4	עד 1/4	אחוזים	אלפים	
משכר ממוצע	שכר ממוצע	שכר ממוצע	שכר ממוצע	שכר ממוצע			
10.2	7.2	25.7	48.0	8.8	100	93.8	סך הכל
9.7	8.3	29.9	44.4	7.7	100	71.5	שכיר
11.8	3.8	12.4	59.8	12.2	100	22.3	עצמאי

* זה משני מקומות עבודתו האחרונים, שבו עבד זמן ממושך יותר במשנהו.

** כולל רק קשישים שפרשו מעבודה.

לוח מס. 13: מקבלי השלמת הכנסה, לפי קבוצת גיל ומעמד בעבודה*
(באחוזים)

קבוצת גיל	שכיר	עצמאי
סך הכל	26.7	44.8
65 - 69	16.1	30.0
70 - 74	23.9	41.8
75 - 79	36.4	49.5
80+	57.2	41.7

* כולל רק קשישים שפרשו מעבודה.

ניתן לראות בלוח מס. 14 שמנתוני הסקר קיים קשר בין קבלת השלמת הכנסה ומקצועו העיקרי של הקשיש לפני הפרישה, כאשר, כצפוי, שיעורים גבוהים יחסית של מקבלי ההשלמה נמצאו בין עובדי חקלאות (49%), עובדי תעשייה לא מקצועיים (51%) ועובדי שירותים ומכירות (41% ו-38%, בהתאמה). במקצועות אלה הכיסוי הפנסיוני נמוך וזו כנראה הסיבה לשכיחות הגבוהה של מקבלי השלמת הכנסה. עם זאת יצויין שגם בקרב עובדי תעשייה מקצועיים נמצא שיעור ניכר, (27%), של מקבלי השלמת הכנסה. מגמות דומות נמצאו לפי ענף כלכלי, כאשר שיעורים גבוהים יחסית של מקבלי השלמת הכנסה נמצאו בענפי החקלאות, התעשייה, המסחר והשירותים האישיים.

כאשר נבדקו שיעורי מקבלי השלמת הכנסה לפי הסיבות לפרישה שניתנו על ידי הקשישים, לא נמצאו הבדלים גדולים במיוחד. רק בקרב קשישים שדווחו שהם פרשו בשל סיבות בריאות היה שיעור מקבלי השלמת הכנסה גבוה במקצת - 37% - בהשוואה לכלל הקשישים שעבדו בארץ. לא היה הבדל מובהק בין קשישים שפרשו מרצון ואלה שפרשו מסיבות אחרות כמו פיטורים, סיבות משפחתיות וכו'. מעניינת במיוחד קבוצת הקשישים שדווחו על חובת פרישה, כלומר, שלא ניתן להם להמשיך לעבוד מעבר לגיל הפרישה. רק 17% מתוכם מקבלי השלמת הכנסה ויתכן כי קבוצה זו מורכבת ברובה מקשישים שנאלצו לפרוש בגיל מסויים בשל הסדרי הפנסיה, כלומר, למרות הפרישה המאוולצת מהעבודה בשל גילם, ישנו כסוי פנסיוני לפחות לחלק מהקשישים הללו².

2. זיפקין, א., ומורגנשטיין, ב., דפוסי פרישה בקרב הקשישים בישראל, המוסד לביטוח לאומי, ירושלים (טרם פורסם).

לוח מס. 14: מקבלי השלמת הכנסה לפי משלח יד*

משלח יד	סך כל הקשישים** (אלפים)	אחוז מסך הכל	אחוז מקבלי השלמת הכנסה
סך הכל	92.8	100	30.8
מדעיים ואקדמיים	3.2	3.5	11.0
מקצועות חפשיים אחרים***	4.4	4.7	13.4
מנהלים	7.4	8.0	13.4
עובדי פקידות	12.2	13.2	19.1
עובדי מכירות	9.3	10.0	37.5
עובדי שירותים	9.8	10.5	40.6
עובדים בחקלאות	10.4	11.2	48.7
עובדים מקצועיים בתעשייה****	29.3	31.6	28.4
עובדים אחרים בתעשייה*****	6.8	7.3	50.9

* משלח יד באחד משני מקומות העבודה האחרונים, שבו עבד זמן ממושך יותר ממשנהו.

** כולל רק קשישים שפרשו מעבודה ו/או שמקבלים קצבת ביטוח לאומי.

*** בעלי מקצועות חפשיים אחרים, טכניים ודומיהם.

**** כולל עובדים במחצבים, בבנייה בתחבורה ופועלים מקצועיים אחרים.

***** עובדים אחרים בתעשייה, בבנייה ופועלים בלתי מקצועיים.

דיוור: בעלות והחזקה

תנאי הדיוור של הקשיש מהווים לעיתים אינדיקטור חשוב למצבו הכלכלי ולרווחתו הכללית. לכן בחרנו לבחון את תנאי הדיוור של מקבלי השלמת הכנסה לעומת אלה שאינם מקבלים השלמת הכנסה.

כאמור, בכמעט 80% ממשקי הבית המשותפים לקשישים וילדיהם זכאי הקשיש להשלמת הכנסה, עובדה המצביעה על מצבם הכלכלי הקשה. ברבע ממקרים אלה אף אין לקשיש חדר שינה נפרד בבית.

בדיקת סוג הבעלות על הדירה העלתה הבדלים ניכרים בין הקבוצות.

לוח מס. 15: משקי בית של קשישים, לפי סוג בעלות על הבית וקבלת השלמת הכנסה (באחוזים)

מקבלי השלמה	אינם מקבלי השלמה	סך הכל	סוג בעלות
101.0	155.2	256.2	סך הכל - אלפים
100.0	100.0	100.0	אחוזים
46.7	77.1	65.1	בעלות הקשיש
7.8	2.1	4.3	בעלות אחרת במשק הבית
			בעלות קרוב משפחה שאינו
6.8	2.6	4.3	גר בבית
19.8	10.6	14.3	דמי מפתח
16.3	6.2	10.2	שכירות חודשית
2.6	1.3	1.8	אחר

שיעור הקשישים שהדירה בבעלותם הינו רק 47% מבין מקבלי השלמת הכנסה לעומת 77% בקרב הקבוצה השניה. 20% מהקבוצה הראשונה גרים בדמי מפתח ו-16% בשכירות חודשית. אם נסתכל מהזווית ההפוכה, הקבוצה בעלת השיעור הגבוה ביותר של מקבלי השלמת הכנסה היא זו של קשישים הגרים בדירה בבעלות אדם אחר במשק הבית. לרוב זו הקבוצה הסמוכה על שולחן הילדים. מבין אלה הגרים בשכירות, הדירה נשכרה בדרך כלל מעמידר, עמיגור, פרזות וכדומה.

מענין שבעוד 93% מהלא זכאים להשלמת הכנסה משלמים בעצמם את שכר הדירה, בין מקבלי השלמת הכנסה - 63% משלמים בעצמם והיתר גר בדירה ששכרה משולם על ידי מישהו אחר או גוף ציבורי.

לוח מס. 16: משקי בית הגרים בשכר דירה, לפי קבלת השלמת הכנסה והמשלם שכר דירה (באתוזים)

מי משלם שכר דירה	סך הכל	אינם מקבלי השלמה	מקבלי השלמה
סך הכל - אלפים אחוזים	62.9	26.4	36.5
	100.0	100.0	100.0
הקשיש	75.5	93.2	62.8
אחר הגר בדירה	2.6	2.0	9.5
משפחה שלא גרה בבית	2.2	1.7	2.4
גוף ממשלתי	8.0	1.5	12.7
אחר	7.7	1.6	12.6

מבין משקי הבית של קשישים המקבלי השלמת הכנסה, 7% דווחו שאין סידורי רחצה נאותים בבית, 38% דווחו שהם מחממים מים לרחיצה בחורף רק פעם בשבוע או לעיתים רחוקות יותר (4% כלל לא מחממים מים לרחצה) ו-33% דווחו שאין מחממים כלל את הדירה בחורף, לרוב בטענה שהחימום יקר מדי.

לוח מס. 17: משקי בית של קשישים בעלי ליקויים שונים בדיור, לפי קבלת השלמת הכנסה (באחוזים)

מקבלים השלמה	אינם מקבלים השלמה	סך הכל	הליקוי בדיור
101.0	155.2	256.2	סך הכל משקי בית (אלפים)
7	1	3	הדירות ללא אמבטיה או מקלחת
38	2	18	המחממים מים בחורף רק פעם בשבוע או פחות*
33	16	23	אינם מחממים את הדירה בחורף
25	16	20	קלקולים במטבח, נשירותים
33	25	28	ליקוי דיור (חלונות או תריסים שבורים, רטיבות)

* לא כולל קשישים בעלי דוד שמש.

שיעור גבוה יותר מבין מקבלי השלמת הכנסה דווחו על קלקולים ובעיות במטבח, שירותים או בדירה עצמה לעומת אלה שאינם מקבלים השלמת הכנסה. ברוב המקרים לא תוקנו הקלקולים בשל העדר כסף למטרה זו. עם זאת ניתן לציין שבשתי הקבוצות של קשישים, הן זו הזכאית להשלמת הכנסה (40%) והן זו שאינה זכאית (31%) היה שיעור גבוה שדווח על קלקולים כלשהם בבית.

מצב בריאותי וחברתי

כללית, מבין מקבלי השלמת הכנסה נמצאו שיעורים יחסית נמוכים שדיווחו על מצב בריאות טובה או די טובה (28.4%), כהשוואה לקשישים המקבלים קצבת זקנה ללא השלמת הכנסה (43.1%) - ראה לוח מס. 18. יש לציין במיוחד היחס בין שתי הקבוצות באשר לשיעור האנשים שהעריכו את בריאותם כטובה - יותר מפי שניים בקרב הלא-מקבלים. בקבוצה הראשונה גם נטו יותר לדווח על בעיות ספציפיות: 45.2% דיווחו על בעיות כלשהן בראיה (מלבד זו של משקפיים או עדשות), בעוד כ-27.7% מן הקבוצה השנייה דיווחו כך. בשמיעה היה פחות הבדל. השיעורים עם בעיות בשמיעה היו 27% ו-21% בהתאמה. דוגמא בולטת לקשר שבין מצב בריאות לבין מצב כלכלי של הקשיש נמצאה בנושא המוגבלות בניידות: אמנם קבוצת המוגבלים היתה קטנה, מתוכה 76% קיבלו השלמת הכנסה.

לוח מס. 18: קשישים, לפי קבלת השלמת הכנסה ומצב בריאות (באחוזים)

מצב בריאות				סך הכל		
רעה	לא כל כך טובה	די טובה	טובה	אחוזים	אלפים	
21.2	41.0	19.3	18.5	100	230.5	סך הכל
16.4	40.5	19.6	23.5	100	129.1	אינם מקבלים השלמה
29.7	41.9	18.7	9.7	100	359.6	מקבלים השלמה

למרות שהסקר לא היה יכול לאמת את תשובות המרואיינים, היה אפשר לבדק את העקביות בתשובות. נתון אשר משמש אולי אינדיקטור לגבי מצב בריאות הוא ארוע אשפוז ב-12 החודשים שלפני הראיון. שיעור של מקבלי השלמת הכנסה אשר ענו שאושפזו היה 29.2%, בעוד שאצל הלא מקבלים 24.6% אושפזו. בולט הבדל בפערים בין הדיווח במצב הבריאות הסוביקטיבי והאינדיקטור אוביקטיבי יותר של ארוע אשפוז. ייתכן שתפיסת הקשיש לגבי מצבו הבריאותי מושפעת ממצבו הכלכלי. יש לו פחות משאבים להתמודד עם שינויים כלשהם לרעה בבריאותו, ולכן הוא חש חשוף יותר.

קבלת שירותים לעזרת בית

אחד התחומים שנבדק בסקר הקשישים התייחס לקבלת עזרה בניהול משק הבית של הקשיש. כ-50% מהקשישים שמקבלים השלמת הכנסה דווחו על קיום עזרה כלשהי במשק הבית לעומת 35% בקרב הקשישים שאינם זכאים להשלמת הכנסה. כמו-כן, מקור הסיוע היה שונה. בעוד שבקרב כלל הקשישים שאינם זכאים להשלמת הכנסה 19% קיבלו את הסיוע ללא תשלום, 45% מהמקבלים השלמה קיבלו את העזרה הביתית ללא תשלום מגוף ציבורי או מבן משפחה.

לוח מס. 19: קשישים, לפי קבלת השלמת הכנסה ועזרה בעבודות משק הבית (באחוזים)

יש עזרה			אין עזרה	סך הכל		
ללא תשלום	בתשלום	סך הכל		אחוזים	אלפים	
24.9	11.4	4.3	59.4	100	256.2	סך הכל
14.8	15.7	4.1	65.4	100	155.1	אינם מקבלים השלמה
40.5	4.8	4.8	50.0	100	101.1	מקבלים השלמה

4.3% ממקבלי השלמת הכנסה קיבלו עזרת בית מגוף ציבורי לעומת 1% מאלה שלא היו זכאים להשלמת הכנסה. מספר מקבלי טיפול אישי היה קטן מדי מכדי לערוך השוואה מהימנה, אבל התקבלה מגמה דומה. כמו כן, בעוד ש-5% בלבד מאלה שלא קיבלו השלמת הכנסה דווחו על קיום קשר עם עובד סוציאלי, היה קשר מסוג זה אצל 14% ממיעוטי ההכנסה.

קשרים חברתיים

כללית, נמצא בסקר שקיים קשר מסויים בין מצבו הכלכלי של הקשיש לבין מעורבותו בחיי החברה והמשפחה. למשל, 45% ממקבלי השלמת הכנסה דווחו שאין להם כלל חברים לעומת 24% מבין הקשישים במצב כלכלי טוב יותר. כמו כן 11% מבין הראשונים לעומת 4% מבין הקבוצה השנייה דווחו שאין להם גם קשר עם אחים ואחיות. עם זאת, בקרב מקבלי השלמת הכנסה נמצא הרבה יותר עזרה מילדים בקניות, הסעות, תיקונים וכו': 42% דווחו שמקבלים עזרה בדרך כלל, לעומת 22% בקרב הקשישים במצב כלכלי טוב יותר.

לעומת זאת, עדות למצבם הכלכלי הקשה של מיעוטי הכנסה וההשפעה על חיי המשפחה נמצאה בתשובה לשאלה, באיזו מידה הקשיש עוזר לילדים באופן שוטף בכסף (הלוואות, תשלומים עבור לימודים, וכו'): 72% ממקבלי ההשלמה אמרו שאין הם מסוגלים לעזור לילדים, לעומת 32% מאלה שאינם מקבלים השלמה.

ניתן להזמין פרסומים במוסד לביטוח לאומי, מינהל המחקר והתכנון,
שד' ויצמן 13, ירושלים 91909, טל. (02)709579
